

PANKOVITS JÓZSEF

Aldo Moro születésének centenáriumára

Nem az 1978-ban meggyilkolt Aldo Moro volt az egyetlen olasz államférfi,¹ aki erőszakos halált halt a 20. században. Ám I. Umberto királlyal vagy Benito Mussolinivel ellentétben demokratikus vezetője volt Itáliának. Úgy tűnik, éppen ezért, a demokráciáról vallott elképzelései miatt kellett meghalnia. Morónak az olasz politikai rendszer demokratikus irányú fejlesztéséről, a rendszer sokoldalú politikai és gazdasági, szociális és kulturális korrekciójáról kialakított koncepciója olyannyira zavarta a hazai és a külföldi érdekeltségeket, hogy bűnös kiszolgálóik politikai gyilkosságot hajtottak végre, Moro testőrségének kíméletlen lemészárlásától sem riadva vissza. Az ügy máig sem teljesen tisztázott; az elrablása és a halála körüli értelemzavaró, de értelmezhető furcsaságok viszont átjárhatóvá és átláthatóvá teszik a történetet, úgyszólván kínálják a következtetéseket. Születésének 100. évfordulója alkalmat nyújt ezek levonására és kivételes pályájának bemutatására.

Aldo Moro 1916. szeptember 23-án született Apuliában, a Lecce városától nem messze levő Maglie településen. Apja „didaktikai igazgató”, anyja általános iskolai tanítónő volt. A pedagógus szülők tudatában lehettek fiuk tehetségének, és ennek megfelelően gondoskodtak szellemi gyarapodásáról: 21. születésnapja előtt, 1937 júliusában Bariban megszerezte a jogi diplomát. Részt vett a fasizmus idején rendszeresített, a természe-

¹ Leonardo SCIASCIA: *L'affaire Moro*. Sellerio editore, Palermo, 1978. 33.

tes szelekciót biztosító tanulmányi versenyeken, s ki is tüntette magát. 1939-ben megválasztották az Actio Catolica felügyelte FUCI, azaz a katolikus egyetemi föderáció elnökének. A föderációt 1924-től a vatikáni kúria helyettes államtitkáráként Giovanni Battista Montini, a későbbi VI. Pál pápa felügyelte. A FUCI műhelyeiben folyó, lényegében önképzőkori munkában a fiatal egyetemi hallgatók és a friss diplomások filozófiai, irodalmi, történelmi, művészeti és vallási kérdéseket tanulmányoztak viszonylag szabad légkörben, amit a fasiszta állam és a Vatikán között 1929-ben kötött Lateráni Egyezmények garantáltak. Montini liberális irányzatú konzervativizmusa volt itt a fő ideológiai vonulat, de jelentkezett a fasizmus óvatos kritikája és a fasizmus előtti idők polgári demokráciájának és modelljének a kutatására irányuló törekvés is. Az értelmiségi szakmaiság, a modernitással való szembesülés értelemszerűen együtt járt a szekularizáció elvetésével is. A vezetők a vallásos tömegek egyfajta politikai egységére törekedtek, ami 1945 után majd egy egész korszak kereszténydemokrata vezérlésű politikumának a fundamentumává válik. Moro igen fogékonyan bizonyult a szellemiség iránt. Montini felfigyelt rá, és vállalta a fiatal jogász patronálását, mígnem a FUCI elnöke lett. Bensőséges kapcsolatuk végigkísérte Moro életét.

Kiváló tanulmányi eredményei folytán 1941-ben egyetemi álláshoz jutott: a jogfilozófia tanára lett Bariban. 1942-ben behívták katonának (tisztét a FUCI élén a nála három évvel fiatalabb Giulio Andreotti vette át). Frontszolgálatára szerencsésen rövid volt, mivel 1943 nyarán a fasizmus összeomlott, és Itália kiugrott a háborúból. Moro visszatérhetett egyetemi katedrájára, s elkezdett politizálni. Barit szinte érintetlenül hagyta a háború; ott gyülekezhetek a demokratikus pártok, s a város átmenetileg az országos politika központja lett. Moro a kereszténydemokrata pártnál (DC) jelentkezett, de első nekifutása elől elzárkózott a helyi kereszténydemokrata korifeus, Natale Lojacono, aki kételkedéssel figyelte a fiatal egyetemi tanár politikai érdeklődését és tevékenységét. Szerinte nem foglalt elég határozottan állást az aktuális kérdésekben, a pártok egymáshoz való viszonyában, a háborús részvételben (csatlakozzanak-e a

szövetségeseihez vagy ne), a fasiszta örökség megítélésében stb. Moro életrajzírói tételesen megcáfolják a vádakat, mondván, hogy Moro korabeli írásaiban bírálta a fasiszta nosztalgiákat, vagyis Lojacono tévedett, és azt példázza, hogy bármely pártban fölűtheti fejét a szűkkeblű szektarianizmus veszélye. Végül is Moro befogadását a DC-be a róla alkotott kitűnő egyházi vélemények mozdították elő. Marcello Mimmi érsek támogatása megnyitotta előtte az utat a DC-hez, de előzőleg csalódottságában megpróbálkozott a szocialista párttal. A szocialisták exponense, Eugenio Laricchiuta sem ölelte magához a pártjánál kopogtató fiatalembert. Jól ismerte Morót, mint lányának egyetemi oktatóját, ismerte hívő katolikus meggyőződését, és alapos ideológiai próbát akart tenni vele. Újságcikket kért tőle a párt lapja, az „*Avanti!*” számára, de érzelgősnek és semmitmondónak találta azokat. Állítólag megkérdezte Morót, marxista-e; ő azt válaszolta, hogy katolikus, ideológiai krédója nem a történelmi materializmus, mire Laricchiuta kizavarta az irodájából.² Bárhogyan történt, az 1944/46 körüli idők politikai útkeresésében nem zárható ki a kísérletezés. Moro mindenesetre – kereszténydemokrata pártigazolvány és formális mandátum nélkül – részt vett a párt országos értekezletén, sőt az 1945-ös választásokon a DC színeiben az alkotmányozó gyűlés tagjává választották. Jogi ismereteit és szakértelmét mind a DC, mind a baloldal egyes vezetői elismerték. Ettől kezdve csillaga üstökösként emelkedett felfelé: 1948-ban parlamenti képviselő, egyúttal a sokszoros miniszterelnök De Gasperi akkori kormányában külügyi államtitkár, öt év múlva (1953-ban, 37 évesen) a DC parlamenti képviselői csoportjának vezetője, 39 éves korában igazságügyi, két évvel később közoktatásügyi miniszter, 43 évesen a DC főtitkára és 47 éves, amikor először miniszterelnök.³ Funkciói és személyes életének fordulatai összefonódtak az olasz politikával.

Az 1950-es évtized nagy részében a párt második vonalának embere, ám az akkor szinte egyeduralkodó DC-ben a második

² Vö. Vittorio GORRESIO: *L'Italia a sinistra*. Rizzoli, Milano, 1963. 74. (V. Gorresio a kor egyik tekintélyes véleményformáló polgári újságírója.)

³ Vö. Aniello COPPOLA: *Moro*. Feltrinelli, Milano, 1976. 16.

vonásban is gazdag tapasztalatokat szerezhette. Egyetlen pillanatra sem feledkezett meg Montini tanításáról, amely szerint a demokrácia fontos értéke a „dialógus és a barátság”.⁴ Mindkettőre nagy szükség van olyan országban, ahol a társadalmi és politikai erők polarizáltak, széles skálán szóródnak szét. A DC a demokratikus és köztársasági Olaszországban, amellyel, hogy az ország első számú politikai pártjává vált, a Vatikán támogatásától kísértén a vallásos olaszok képviselőjére vállalkozva, a vallásos társadalomba mélyesztve gyökereit sajátos tömegpárttá szerveződött, valorizálva a faszizmus elleni harcban szerzett érdemeit. A történész Gabriele De Rosa írja: „Természetesen nem felkelési célokra programozott ellenállást, nem pártellenzékiiséget kell elképzelnünk.”⁵ Erkölcsi-vallási ellenállás volt ez, védelmezte a családok keresztény hagyományait, s a faszizmus idején a polgári létformákban fenntartotta a nevelési dualizmust, kaput nyitott a nonkonformista kritikai gyakorlatra. Így vált lehetővé, hogy az ellenállásba nagy számban bekapcsolódtak katolikus értelmiségiek, meg az agrárvidékek katolikus paraszti lakosságának szélesebb rétegei. A DC ezekre a rétegekre és csoportokra épített, magára ismerhetett benne a hívó munkás és paraszt, de ugyanígy a középosztály és a tulajdonosok felső rétegének tagjai is. A szervezett ipari munkások, az agrárvidékek proletárjai, progresszív értelmiségiek, városi és falusi kisemberek viszont baloldali pártokat választottak. A DC közvetlenül a háború után kész volt a különböző társadalmi osztályok, rétegek és csoportok közti együttműködésre. Moro kifejezetten azok közé tartozott, akiket csálhatatlan politikai érzékük ebbe az irányba vezényelt. A DC osztályközi, mérsékelt pártnak hirdette magát, a párbeszédet komolyan vette és alkalmazta, a baloldalra is kiterjesztette, miközben a katolikusok politikai egységének megteremtéséről egyáltalán nem mondott le. Bonyolult társadalmi valósággal találta szembe magát, és ennek megfelelően bonyolult pártformáció alakját öltötte: sokszínű belső áramlatai révén elérte az olasz társadalom legkü-

⁴ Pietro SCOPPOLA: *La repubblica dei partiti*. Il Mulino, Bologna, 1991. 106.

⁵ Gabriele DE ROSA: *I partiti politici in Italia*. MINERVA ITALICA, Bergamo, Milano, Firenze, Roma, Bari, Messina, 1974. 549.

lönbözőbb osztályait és csoportjait. Ebben a komplex politikai és pártkohóban edződtek meg a párt mértékadó személyiségei.

A párt belső csatározásaiban Moro Giuseppe Dossetti áramlatához egy jobb-középnek tekinthető párt balszárnyához csatlakozott, amely a polgári-kapitalista társadalmi építkezést a keresztény értékrend alapján bírálta. Dossetti nagyobb jelentőséget tulajdonított a szocialista–kommunista baloldal által képviselt népi értékeknek, s az evangéliumi (és némely vonatkozásában antikapitalista) eszmeiség jegyében opponálta a De Gasperi vezette polgári-burzsoá társadalmi tömböt.

Dossetti égetően fontos problémákat vetett fel. Az olasz gazdaságnak és társadalomnak minden erőfeszítését arra kellett összpontosítania, hogy kilábaljon a háborús csődtömegből. Az ipari termelés az 1938-as színvonal egy harmadát, a mezőgazdaság a két harmadát érte el, és sem az egyik, sem a másik ágazat nem volt képes kielégíteni a háborús megpróbáltatásokban kivéreztetett és kiéheztetett lakosság elemi igényeit.⁶ Az Egyesült Államok anyagi-pénzügyi segítsége – az 1945–1946-ban folyósított 490 millió dolláros segély⁷ – gazdasági lélegeztetőgép módjára javított a lakosság életnívóján, majd később a Marshall-terv tette lehetővé az olasz gazdasági élet rekonstrukcióját, sőt föllendülését. Dossetti minden módon sürgette a tömegek aktív részvételét. Dossetti és Moro koncepcióinak nagy belső ellenzéké támadt (a külpolitikáról egyelőre nem is beszélve). A DC-ben a gazdasági-tulajdonosi körök politikai nézeteitől, világnézetétől igencsak távol állt a szociális esélyegyenlőségre való törekvés.

A DC különleges politikai edződéséhez és megerősödéséhez mégis hozzájárultak a társadalmi realitások. Amint az olasz társadalom kétségbevonhatatlan adottsága a tömegek katolikus vallásossága, a tömegek ugyancsak jelentős részénél a radikális baloldaliság is elidegeníthetetlen ismérv. A radikális baloldal az Olasz Kommunista Pártban (PCI) szerveződött, de a párt nem állított a tagjai elé ideológiai, világnézeti követel-

⁶ Marco LUDOVICI: Guerra fredda e le sue conseguenze in Italia nell'analisi de „Il Mondo” 1949–1953. In: *Annali dell'Istituto Ugo La Malfa*. Vol. VIII. 1993.

⁷ Uo.

ményeket: ideológiai meggyőződéstől függetlenül bárki kommunista párttag lehetett, amennyiben elismerte a párt programját. Ezzel a kommunisták magukhoz vonzották a vallásos baloldaliakat is. A PCI megszavazta az alkotmány hetedik cikkelyét, amely az állam és az egyház szétválasztására, a Vatikánnal kötött 1929-es állami egyezmény fenntartására vonatkozott. 1946-ban a DC taglétszáma 600 000-nél valamivel kevesebb volt, míg kommunistáké közelített a kétmillióhoz. Majd a bel- és külpolitikai fejlemények, valamint a gazdasági konjunktúra („gazdasági csoda”) következményeként az 1960-as évek elejére kiegyenlítettődött ez a meglehetősen nagy különbség, amikor mindkét párt tagjainak száma a 1 500 000–1 700 000-es határon állapodott meg, illetve árnyalatnyit hullámzott a konkrét politikai ár-apálytól függően. A harmadik nagy tömegpárt a Pietro Nenni vezette szocialistáké (Proletár Egység Szocialista Pártja, PSIUP), később Olasz Szocialista Párt (PSI), melynek taglétszámát 700 000-re becsülték a szóban forgó időszakban. 1948-ban tehát esély nyílhatott arra, hogy a baloldal megnyeri a választásokat. Ezt a DC csak óriási egyházi hátszéllel, a kommunizmus veszélyének állandó hangoztatásával tudta megakadályozni.

Az Alcide De Gasperi 1954-ben bekövetkezett halála után előretörő fiatalabb politikusoknak – Fanfaninak, Morónak, Andreottinak – fel kellett ismerniük a baloldali nyitás szükségességét: a kereszténydemokrata vezetésű kormányok ugyanis egészen egyszerűen nem találhattak megfelelő támaszt és háttérországot garantáló társadalmi bázist a jobboldalon.

Tanulmányok tömkelege foglalkozik a közép-bal keletkezésével, a „szülő apák” megjelölésével, érdemeiknek és erényeiknek taglalásával a viharos 1950-es években: a szocialista párt képében ugyanis szokatlan módon, egy „forradalmi” múltú munkáspárt jelent meg a kormányzati szférában. A legradikálisabb forradalmárok, a kommunisták 1921-ben elhagyták szocialista bölcsőjüket, de ettől még a szocialista párt munkásjellege nem változott. A szocializmus forradalmi megvalósítására hajlamos militánsok sem hiányoztak a soraiból – 1944/45-ben több fontos politikai kérdésben, például a „monarchia vagy köz-

társaság" vitában, az egyházhoz való viszonyban a szocialisták a PCI-t balról bírálták. Együttműködési megállapodásukat a kommunistákkal a hidegháború idején következetesen betartották, a Szovjetuniót támogató politikát folytattak (Pietro Nenni megkapta a Sztálin-díjat, amiről azután 1956-ban lemondott). Nenni nem kis feladatra vállalkozott: miközben a szocialisták és a kommunisták a szakszervezetekben, a helyi önkormányzatokban, a régiók, a provinciák, a települések tanácsaiban és végrehajtó szerveiben továbbra is együttműködtek, el kellett hitetnie mind a kereszténydemokratákkal, mind a nyugat-európai szociáldemokratákkal (sőt a NATO vezetőivel!), hogy pártja megtér a szociáldemokrata ideológiához. Nagy szükség volt itt John F. Kennedy rugalmasságára és nagyvonalúságára, arra, hogy rábólintson az olaszok közép-bal politikájának irányára. 1961 tavaszán Kennedy egyik közeli munkatársa Rómában találkozott a közép-bal megálmodóival (Fanfani, Moro, Nenni), majd a nála látogatást tevő Fanfaninak kijelentette: „Az Egyesült Államokban óvatos szimpátiával fogják figyelni az olaszországi balra nyitást.”⁸

Mire a közép-bal ötlete fölmerült, Moro már kormányzati tapasztalatot szerzett: még 1948–1950 között, De Gasperi ötödik kormányában külügyi államtitkár, majd 1955-ben Antonio Segni első kormányában az igazságügyi tárca birtokosa. Közben 1953-ban a párt parlamenti frakciójának elnöke. E pozíciókban kitűnt önálló gondolkodásának eredetisége, alapos felkészültsége és politikai hűsége. Emellett óvatosan és kiegyensúlyozottan lavírozott a párton belüli áramlatok között, s álláspontjaival rendszerint sikerült egymáshoz közelítenie a vitázó feleket.

Morót 1959-ben választották meg a DC főtitkárává, miután a vezetési stílusával pártjában népszerűtlenné váló Fanfani, inkább a kormányzást ambicionálta. A legendásan türelmes Moro látszott a legalkalmasabbnak a párt vezetésére. Meg volt győződve arról, hogy a DC tartós kormányzásához erőteljesebb külső pártközi támogatásra van szükség, s annak is tudatá-

⁸ Aniello COPPOLA: I. m. 68.

ban volt, hogy a párt önmagában nem töltheti be 1944/45-től hangoztatott szociális és demokratikus küldetését. Az 1960-as évek elejére – a közép-bal végleges megformálásának éveire – Itália már korszerűbb, fejlettebb ország volt, mint az előző évtizedben, ezért közállapotait összhangba kellett hozni a kialakult modern viszonyokkal. Moro erre is alkalmas volt.

A gazdasági növekedés évi átlagban elérte, sőt túl is szárnyalta a 6 százalékot, így az országnak minden lehetősége megvolt ahhoz, hogy kitorjón a második világháború utáni hátrányos helyzetéből, és újra bizonyos külpolitikai súlya legyen. Moro az olasz bel- és külpolitikában egyaránt aktívan, határozott elgondolásokkal lépett fel, s a közép-bal kormányzás fő célját is a fentiekben látta. A gazdasági, szociális változások természetesen hatottak a társadalmi mentalitásra. Felerősödtek a szekularizációs folyamatok, csökkent az aktív katolikusok száma, miközben a hívő, de passzív katolikusság és világnézet továbbra is általánosan jellemző volt. Lazulni kezdtek a családi és a nemek közti viszonyok, terjedt a házasságkötés polgári rítusa. Ebben a helyzetben érlelődött a „balra nyitás” gondolata, különösen az 1956-os év történéseinek hatása alatt. Az 1959-ben a DC főtitkárává választott Moro megnyilatkozásaiból, beszédeiből megismerhetjük a nézetrendszerét. Íme, a politikai prózájának jellegzetességeit szemléltető beszéd néhány részlete:

„A jelenlegi politikai vita terhes központi kérdése az olasz helyzet fejlődésének távlata, a DC demokratikus elkötelezettsége, a DC hozzájárulása a demokratikus olasz állam megalapításához és fejlődéséhez. A miénktől távoli és eltérő politikai irányzatok teszik föl a kérdést: képes-e a DC őszintén és hatékonyan felsorakozni a demokrácia megvalósítására? A gyakorlati polemikus keretbe helyezett kérdésnek szkeptikus éle van abban a tekintetben, hogy a DC keresztény ihletésű mozgalma egy átfogó („totális”) eszme törzséhez tartozva kész-e mindig a nyílt vitára, a soha el nem döntött konfrontációra, a társadalmi életben megvalósuló emberi szabadság pozitív fejlődésének teljes védelmére. Ugyanez a kérdés jut el hozzánk polemizáló formában, negatív előítélettel, a kommunizmus és szövetségesei részéről... De a demokratikus eszmékre nyitott testületeinkből

is érkezik hozzánk igény az új és emberibb életmódra, jobb szociális viszonyokra, a társadalmi értékek teljes kiterjesztésére. Ez az ismétlődő választói igény pozitív választ követel mind a konzervativizmus, az eddigi eredmények megőrzése, mind pedig választói táborunk kívánatos növelése érdekében... Azaz, hogy pártunk eredeti programjának megfelelően, s egyben a társadalom fejlődéséhez alkalmazkodva dolgozzon... A demokratikus állam megteremtése azt jelenti, hogy megteremtjük a vélemények, a meggyőződések, a konszenzus feltételeit azért, hogy a demokratikus politika iránya vagyis a társadalmi fejlődés megszilárduljon, és operatívvá váló törvényekben öltön testet...

Érdekes pontosítani, hogy korunkban mitől jellegzetes a demokratikus irány, mi a demokratikus, jobb társadalom célja, és a cél szolgálatára vállalkozó pártunknak mi a teendője. A társadalmi életben a jogok és a lehetőségek tényleges egyenlőségének eszméjét kell megvalósítani... Olyan társadalmat akarunk, amelyben nincsenek margóra vetett szektorok és leárnyékolt zónák, noha a szinte velünk született felülmúlhatatlan különbözőség miatt fennmarad a kevésbé szerencsés sors, a társadalmi élet értékeiben való csekélyebb részesedés, ahol lényeges a helyzeti egyenlőtlenség... A demokrácia tulajdonképpen az egész társadalom vállalkozása, azaz minden emberé, ahol mindenki teljes autonómiában él, a saját rendje és a saját fejlődése szerint gondoskodik magáról."⁹

A szövegalkotás bonyolultsága ellenére is érzékelhető a koherens demokratikus gondolat komolysága. Moro az államot, az állam fejlődését folyamatnak fogta fel: az állam organizmus, amely állandó mozgásban van, érzékeny a változásokra, és szüksége van képviseleti rendszerének állandó szélesítésére és megújítására.¹⁰ G. L. Mosse, Amerikában élő német filozófus idézi Moro milánói beszédének egyik végkövetkezteté-

⁹ Aldo Moro: *L'intelligenza e gli avvenimenti*. Testi 1959–1978. Aldo Garzanti Editore, Milano, 1979. 5–8. – A beszéd a párt Nemzeti Tanácsában hangzott el 1959-ben.

¹⁰ Vö. Aldo Moro: *L'intelligenza e gli avvenimenti*. IX–X. (George L. Mosse-nak a kötetet bevezető interjújának alcíme: „A tömegek integrációja az Államban”.)

sét: „A demokratikus állam nem zárt világ, expanzív jelenség. A határok kizárólagossága, a szuverenitás régi doktrínáinak merev értelmezése ellentétben lenne a mély emberi jelentőségével, univerzális leheletével... A demokratikus állam építése nem végállomás, hanem csak kiindulási pont. Ez az állam nem számításból, hanem elvből tagadja a totalitárius állam durva bezártságát.”¹¹

Nenni és a szocialista párt sem volt tétlen ebben az időszakban. 1956-ban megbontották akcióegységüket a kommunista párttal, és szorgalmazták a kapcsolatok helyreállítását a nyugat-európai szociáldemokráciával. Ennek óvatos előzményei évekkel korábbiak; 1953/54-től ismertek az angol Munkáspárt archívumából olyan dokumentumok, melyek a PSI, személy szerint Nenni kezdeti sikertelen kapcsolatfelvételi kísérleteit rögzítik.¹² Nenni előbb 1955-ben kihátrált a Moszkva irányította nemzetközi békeharcos világmozgalomból, majd 1956-os fordulatával tökéletesen megváltoztatta a PSI nyugati imidzsét (a Sztálin-díj visszaadása és a kommunistákkal kötött akcióegység megszüntetése, nem beszélve a Szovjetunió magyarországi katonai beavatkozásának elítéléséről). Sorra ledőltek az olasz közép-bal kormányformula előtti külpolitikai korlátok. Ennek ellenére a szocialistáknak 1963-ig kellett várniuk, hogy kormányzati pozíciókhoz jussanak – ennyi időbe telt, amíg Moro rávette a DC-t a szocialistákkal való közös kormányzásra. Az 1963-as ún. organikus közép-bal kormány megalakítására Moro kapott megbízást, amit sikerrel megoldott. Miniszterelnök-helyettesi posztot adott Nenninek, valamint öt tárcát (közte a költségvetésit, a közmunkaügyit és az egészségügyit) a szocialista pártnak. A kormánykoalíció részét alkotta a Saragat-féle kis szociáldemokrata párt (PSDI), illetve a republikánus párt is. A négy párt között azután természetesen köztársasági viták törtek ki a tervezett reformokról, azok ütemezéséről, a kormányzás módszereiről. Morónak elő kellett vennie bevált közvetítői képességét, hogy a kormányzás síkjáig nőtt ellentéteket

¹¹ Uo. 17.

¹² Lásd erre vonatkozóan Ilaria Favretto: *La nascita del centrosinistra e la Gran Bretagna. Italia contemporanea*, 1996/20–21.

elsimítsa. Ezt csak kétszeri kormányválság árán tudta elérni, de végül erőfeszítései eredménnyel jártak, és De Gasperi nyolc évig tartó miniszterelnöksége után ő vezette a második leghosszabb időtartamú kormányzati adminisztrációt.

Nehezen született meg az organikus közép-bal hatalom, de hasonló gyötrelmek közepette folyt a reformtervek menedzselése, a különböző intézkedések kivitelezése is. Ezek között kiemelhető a központi tervezés elemeinek alkalmazása, a központi programokkal irányított gazdasági élet, az állami ipar megerősítése, ezzel összefüggésben a belső és külső erőforrások állami kézben tartása, amelyben a közép-bal politika elkötelezettje, Enrico Mattei, az állami olajvállalat (ENI) vezetője már fontos szerepet játszott. Mattei Moróval együtt, Moro támogatásával a nemzetgazdaság fejlesztése érdekében kifejtett önállóbb olasz külpolitika kialakításában is exponálta magát,¹³ ami később, Mattei 1962-ben tisztázatlan körülmények között bekövetkezett repülőgép-balesete után szélesebb dimenziót öltött. A kilátásba helyezett államosítások közül kiemelkedett a villamosenergetikai szektor nacionalizálása és a gazdasági-pénzügyi biztonságot célzó intézkedések bevezetése. Minden egyes döntést parázs viták előztek meg és kísérték végig a megvalósulásukig. Hatottak azonban külső tényezők is, mint az 1963/64-es, kisebb megrázkódtatást okozó gazdasági receszsió, s a válságtünetek és az általuk kiváltott aránylag élesebb társadalmi konfliktusok áthúzódtak 1968-ra. Nem kedvezett a közép-balnak az sem, hogy a kormányzás társadalmi háttországának erősítésére elgondolt szocialista–szociáldemokrata pártegyesítés kudarcba fűlt. 1968-ban az egyesült párt kevesebb szavazatot kapott, mint öt évvel korábban a két szocialista párt önállóan. Választási vereségükben közrejátszott az is, hogy 1964-ben a közép-bal politika szocialista ellenzói – a párt balszárnya – kiszakadt a PSI-ből és Proletár Egység Szocialista Pártja néven új formáció alakult. Ezzel nagy csapást

¹³ 1962. október 27-én Milánó közelében lezuhant Mattei repülőgépe, és azonnal merényletre gyanakodtak. Az ENI vezetője ugyanis az olasz import fedezésére olajtermelő országok egész sorával kapcsolatot létesített, s ez sértette a nagy exportőrök érdekeit.

mért a közép-bal kormányzati formulájára, és akaratlanul is a kommunisták, a PCI képviselte egyre növekvő választói tömeg dolgát könnyítette meg. A PCI sikerrel ellenállt az elszigetelésére irányuló törekvéseknek, s maga is a PSI-hez hasonló kormányzati aspirációkat táplált. Togliatti 1961-ben(!) a PCI napilapjában leszögezte: pártja az új többség alapja, és helyét a politikai palettán kevésbé marginális pozícióban gondolja el.¹⁴ Két évvel később, szinte megismételve ezt, Togliatti az *Unitá*ban újabb cikkében kijelentette: elérkezett az idő, hogy a PCI-t „követő erők belépjenek a kormánytérbe”.¹⁵

A kommunisták óhaja akkor korainak látszott. Nem tudni, hogy Moro reagált-e rá, ám amikor a PCI későbbi vezetői – mindenekelőtt Berlinguer – felvetették, hogy a kommunisták jogosultak lehetnek a kormányzásra, Moro, ha nem is azonnal, de maga ítélte meg úgy, hogy ez nem ábránd; előbb-utóbb elkerülhetetlenné válhat valamilyen formában a kommunisták bevonása az ország irányításába. Ha tudjuk, hogy Togliatti 1961-ben publikált először a problémáról újságcikket és Berlinguer 1973 őszén, a chilei Pinochet-puccs után állt elő a „történelmi kompromisszum” javaslatával, akkor láthatjuk, milyen lassan jár az olasz politikai óra. A PCI szempontjából még a közép-balhoz képest is lassabban: 1973 után még öt évnek kellett eltelnie. A közép-balnak az 1960-as évek elején kedvezett a nemzetközi enyhülés légköre, az egyház modernizálódása, s nyílt kommunikatív párbeszéd folyt a különböző ideológiák között. Az Egyesült Államokban Kennedy, a Szovjetunióban Hruscsov „diktálta” a tempót, a „gazdasági csoda” jótéteményeiben tobzódott a társadalom nagyobbik fele – legalábbis az 1960-as évek végéig. Olaszországban a gazdasági recesszió, valamint a strukturális reformok késlekedése miatt (iskolaügy, egészségügy stb.) társadalmi feszültségek keletkeztek (1974-ben a válásról rendezett

¹⁴ Palmiro TOGLIATTI: La forza unitaria del PCI, base per una nuova maggioranza. *L'Unitá*, 9 marzo 1961. Lásd Piero IGNAZI: I partiti e la politica dal 1963 al 1992. In: *Storia d'Italia 6. Italia contemporanea a cura di Giovanni Sabbatucci e Vittorio Vidotto*. Editori Laterza, Roma-Bari, 1999. 103.

¹⁵ Uo. *L'Unitá*, 1963. május 5.

népszavazásban a DC által képviselt konzervatív felfogás súlyos vereséget szenvedett).

Az, hogy az 1968-as választásokon a közép-bal vereséget szenvedett, megpecsételte Moro kormányának sorsát. Moro lemondott, és átmenetileg visszavonult a „nagypolitikától”. A DC belső erőviszonyai átrendeződtek, majd Moro önálló áramlatot szervezett. A pártot azonban a centrum uralta, Fanfanival és Andreottival az élén. Moro 1968-ban szakított velük. Politikai nagyságát mutatja (ami egyúttal mint kereszténydemokrata vezetőt unikális fenoménné tette), hogy a radikálisan változó történelmi valóságot hitelesen és erélyesen tolmácsolta. A DC 1969-es kongresszusán nemcsak utalt a kommunistákra, hanem ködoszlató polémiát is vállalt róluk a pártjával. „Komoly diskurzust”, vagyis vitát sürgetett. Kijelentette: a választások utáni kormányalakítással a politikai színtéren erőteljesen jelen levő „kényelmetlen baloldalt magára hagyták. Egyetlen szóra, kritikai replikára sem (érdemesítették őket). Előnyösebbnek vélték lezárni az ügyet, és továbbmenni. Mit jelent (bizonyos csoportok) önállósága, ha megerősödnek, de nem kezdeményeznek, és semmi érdeklődést nem mutatnak a *védett kastélyon* – ahova visszavonultak a privilegizáltak – kívül történő események iránt.”¹⁶ A félreértések elkerülése végett: Moro nem mosta össze a kormány és a közép-bal többségének, valamint a kommunista ellenzéknek a funkcióját a képviseleti demokrácia rendszerében. „A dialógus nem zárhat ki senkit” – különösen akkor nem, amikor mind a nemzetközi életben, mind a PCI belső fejlődésében markánsan új jelenségek bukkannak fel, melyek a PCI önállóságára vallanak és a nemzetközi viszonyokra is hatással vannak. Moro szavaiban érzékelhető az olasz belpolitika és a nemzetközi viszonyok látásmódjának dinamikája, nyilván ezért kapta meg a külügyi tárcát.

A pártharcok tehát nem akadályozták meg, hogy Moro visszatérjen a kormányba: 1969 és 1974 között egy év megszakítással a külügyi tárcát vezette. Külügyminisztersége magyar szempontból is érdekes, mert két alkalommal – 1970-ben és

¹⁶ Aldo Moro: *L'intelligenza e gli avvenimenti*. 191.

1974-ben – hivatalos látogatást tett hazánkban (az első olasz külügyminiszterként 1945 után). Az enyhülés megingathatatlan híve maradt, a békés egymás mellett élést és a különböző ideológiájú világrendszerek kölcsönös függőségét hirdette. Ebből eredeztethető magyarországi tárgyalásainak a tematikája is: a két ország közötti hagyományos történelmi kapcsolatok ápolásának, elmélyítésének szükségessége.¹⁷ Fontos megemlíteni még, hogy a fentiek folyamányaként nem zárta ki a két világrendszert elválasztó katonai tömbök fokozatos, egyidejű megszüntetésének lehetőségét sem.¹⁸ Egyébként sem a PCI, sem Moro nem gondolt olyan egyoldalú lépésekre, amelyek a nemzetközi egyensúlyt fenyegethették: tárgyalások útján, kétoldalú lépésekkel kívánták csökkenteni a feszültséget. Moro budapesti látogatásai után, Taviani–Andreotti üzenete nyomán Lázár György 1975-ben, Kádár János 1977-ben látogatott Rómába, elfogadva mind az olasz kormány, mind a Vatikán meghívását. E látogatások eredményeként valóban javultak a magyar–olasz kapcsolatok a politika, a gazdaság és a kultúra területén egyaránt.

Az olasz külpolitikának, személy szerint Morónak a külpolitikai prioritásai kiterjedtek a Földközi-tengeri országokkal fejlődő gazdasági-politikai és kulturális kapcsolatok szélesebb körére, a Mahgreb országaitól a Perzsa-öbölig. Az olasz külpolitika a régió legkülönbözőbb politikai, vallási és kulturális entitásaival tartott fenn kapcsolatokat, nem diszkriminálva a Palesztin Felszabadítási Frontot vagy az Egyiptom–Libai–Szíria triászban koncentrálnak arab összefogást sem. (Kutatások és elemzések utalnak arra, hogy Kadhafi hatalomra segítésében például kimutatható az olasz közreműködés; ezután Kadhafi FIAT-részvényeket vásárolt, és olaszországi olajexportja Itália energiabiztonságának egyik fontos eleme lett.) Az olasz külpolitika érdekeltségét, önálló geopolitikai mozgását a Földközi-tengeri térségben az magyarázza, hogy energetikai biztonságra,

¹⁷ PANKOVITS József: *Fejezetek a magyar–olasz politikai kapcsolatok történetéből*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005. 123., 133–137.

¹⁸ Vö. Alexander HÖBEL: PCI, sinistra cattolica e politica estera. *Studi storici*, 2010/2.

nyersolaj-beszerzési lehetőségeinek bővítésére törekedett. Itália ezért támogatta a közel-keleti béke megteremtését célzó kezdeményezéseket, sőt sok esetben magára vállalta ezek elindítását. Olasz politikusok hosszú sora állt közvetlen kapcsolatban az arab világ befolyásos vezetőivel, nem elhanyagolva Izraelt sem. Hasonló, de elsősorban vallási-kulturális szempontok motiválták ugyanebben a térségben a Vatikán külpolitikáját. Nem tartozik a fantazmagóriák világába az a feltételezés, miszerint a mediterrán medencében alkalmazott olasz állami és vatikáni külpolitika tapasztalatai összegződtek és egymást erősítették (az információcserében a közös fellépések tervezésében és végrehajtásában), s ugyanakkor sértettek is más, a térségben ugyancsak motivált nagyhatalmi érdekeket és gazdasági érdekeltségeiket. Hogy mindezért mekkora árat kellett fizetni, arra Enrico Mattei élete közvetlen és beszédes bizonyíték; közvetve és részben járulékos összefüggések között Moróé is az lesz – legalábbis, mint egyes források utalnak rá, elméletileg ez sem lehetetlen.

Akár különösnek is vélhetjük, hogy így 1971-ben először – még a DC–PCI együttműködés gondolatának konkrét felmerülése előtt – Moro és Berlinguer titkos találkozót ütött nyélbe. Ismert volt Moro nyitottsága általában a politikai baloldal felé, a PCI-re irányuló megkülönböztetett figyelme és ennek viszonzása a PCI részéről, következésképp ismert volt az is, hogy a PCI szívesen látná Morót köztársasági elnöknek. (Hallatlanul hosszadalmas, kimerítő voksolások után, 1972 karácsonyának előestéjén azután Giovanni Leonét választották meg a köztársaság elnökének, mivel a DC elektorainak többsége sem Morót, sem a baloldal más jelöltjét nem kívánta az elnöki rezidenciában látni. Az 1971-es Moro–Berlinguer-találkozó a kapcsolatfelvételen és a titkos megbeszélések további körvonalazásán kívül más eredményt nem hozott.

Moro egyébként már korai megnyilatkozásaiban sem tévesztette szem elől a pártjának és neki személyesen is fejfájást okozó kommunista kérdést. Szinte minden nyilvános beszédében előítéletesen kifejtette a kereszténydemokrata és a kommunista világnézet összeegyeztethetlenségét, a két párt politikai

irányvonala közti alapvető elvi és gyakorlati különbségeket. Mindazonáltal akár 1959-ben is képes volt elismerni a PCI szervezeti erejét, nemzeti-népi meggyökeresedését. 1960-ban ezt újabb eseménysor bizonyította. Az történt, hogy a baloldali Fernando Tombroni kormányfő a neofasiszta Olasz Szociális Mozgalomtól remélt támogatást, és nem ellenezte, hogy a mozgalom Genovában tartson kongresszust; mire polgárháborús helyzet alakult ki, s a térség ipari munkássága és antifasisztái megghiúsították a kongresszus megrendezését. Ezt követően Moro a DC Nemzeti Tanácsának ülésén többek között elmondta: a DC antikommunizmusa nem lehet konzervatív abban az értelemben, hogy összekeveredik és összezavarodik a minősített jobboldallal (nem mondja ki a „szélsőjobb” kifejezését, de a célzás világos és egyértelmű), mert mint látható volt, a genovai megmozdulások után a konzervatív jobboldali antikommunizmus próbálkozása csak növelte a PCI befolyását. Moro elemző gondolatait a párt Nemzeti Tanácsa magáévá tette. Coppola ezt írja: „Először történik meg, hogy a DC hivatalos dokumentumában az olasz kommunizmust nem úgy állítják be, mint szörnyűséges, kóros daganatot, mint import-jelenséget, és nem is úgy, mint a legsötétebb kórságot, amit a katolikus szocialitás receptjével lehetséges gyógyítani. A morói analízis nyomán a PCI a DC nagy ellenfeleként jelenik meg a szabadság védelmében, zászlóvivője a kereszténydemokrata hegemoniával szembeni radikálisan szembenálló értékeknek, melyek a De Gasperi-időszakban állapodtak meg a polgári demokratikus keretek között.”¹⁹ Moro megállapította – írta a szerző idézve a DC vezetőjét –, hogy a PCI „azokat az erőket gyűjtötte össze, amelyek az állam gépezetével, a munkáltatók, a szociális organizáció, a klientúra rendszerével, a műszaki és kulturális alacsonyrendűségi komplexusokkal szemben szükségét érzik a védekezésnek... Társadalmunkban folyik még az emberek kizsigerelése, van még uzsoráskodás, mindenféle szükség és szintkülönbség, amelyek akadályozzák az egyének és rétegek teljes emberi, szociális és politikai érlelődését, különben elképzelhetetlen lenne,

¹⁹ Aniello COPPOLA: *Moro*. 110.

hogy a kommunista párt alkalmat nyújtson az ellenállásra.”²⁰ A DC-ben és Moro szemléletében is érvényes kettősség – anti-kommunista konfrontáció és az ellenfél elismerése – jellemző volt az 1960-as évtized nagy részében, ám a hangsúly Morónál fokozatosan az elismerés és a figyelem felé tolódott. 1968/69-től Moro egyre többször említette a „figyelem stratégiáját”, majd az 1970-es évtized derekára eljutott az együttműködés felvetéséig.

1968-ban egyértelművé vált, hogy a közép-bal koalíciója, a szocialista támasz ellenére, nem oldotta meg a PCI elszigetelését, nem állította meg a kommunista párt választási erejének növekedését. A PCI nemzetközi politikai állásfoglalásai (a cseh-szlovák-problémában, a béke, biztonság, együttműködés ügyében stb.) Moróban fokozatosan kialakították azt a benyomást, hogy a PCI nagy nemzeti erő, egyúttal Európában és a világban is erősödik a nemzetközi szerepe. Ezért számításba jöhetne a szocialista párttal véghezvitt szövetséges manőverhez hasonló akció megtervezése és megvalósítása. A felismerés Morónál sem volt gyors, de még lassúbb és nehezkesebb folyamatnak látszott a DC-vel elfogadtatni, hogy változtatni kell a PCI-hez kapcsolódó politikai-közéleti, társadalmi együttélési, kulturális-ideológiai és egyéb viszonylatokon. A PCI, azaz Berlinguer eurokommunizmusa a párt nemzeti irányzatát képviselte; ennek hangsúlya párosult az önálló külpolitikai vonalvezetéssel és a PCI 1975-ös helyhatósági szintű választási eredményeivel, melyek csaknem azonos szintre helyezték a PCI-t és a DC-t. A DC előnye a PCI-vel szemben 1,9 százalékra zsugorodott. Ezt Moro nagyon is jól látta, a pártja kevésbé; minden valószínűség szerint az történt, hogy Moro és a DC kezdett másként gondolkodni a kialakult helyzetről. A későbbi tragikus fejlemények erre mutattak.

Mind az 1975-ös helyhatósági, mind a rákövetkező 1976-os országos politikai választások eredményei egyre halaszthatatlanabbá tették a két nagy párt összefogását, azaz: aktuális lett a *történelmi kompromisszum*. Se Moro, se Berlinguer nem említette az Európában már bevált nagykoalíciót, bár kézenfekvő

²⁰ Uo. (Idézet a DC Nemzeti Tanácsa előtt 1960. augusztus 19-én elmondott beszédből.)

lehetett volna, hiszen a két párt együttműködése stabilitást, a napirenden lévő problémák megoldását hozhatta. A kommunistákkal szembeni ideológiai bizalmatlanság és előítéletesség azonban még erősen hatott. Moro utolsó szónoklatában, a DC képviselőházi és szenátusi delegátusai előtt szintén az elkötelezettség jegyében foglalkozott az antikommunizmussal;²¹ de kétségekkel teli „hamleti” beszédének gondolatait nemcsak itt fejtette ki, hanem a Berlinguerrel való újabb titkos találkozóin és egy nem közlésre szánt interjúban beillő beszélgetésben is Eugenio Scalfarival, a legolvasottabb napilap (*La Repubblica*) munkatársával. Berlinguerrel titkosan és nyilvánosan is megállapodtak egy közös kormányprogram végrehajtásában. Azzal, hogy azt a PCI támogatja a parlamentben, majd a tapasztalatok értékelése után dönthetnek vagy a közös kormányzásról, vagy pedig a két párt egymást váltó kormányzási alternatívájáról. Az 1978. márciusi merénylet megghiúsította az elgondolás konkrét kidolgozását. Az Eugenio Scalfarinak adott 1978. február 18-i interjújában (vagy inkább egy kitárulkozó monológban²²) feltárta elképzeléseit. Gondolatmenetéből idézek:

„Sokan kérdezik a pártomban és azon kívül is, szükség van-e megállapodásra a kommunistákkal azok után, hogy annyit harcoltunk egymással. Főleg három dolgot kérdeznek: a PCI valóban „alkotmányos” párttá vált-e; a PCI és köztünk lehetségesek-e konkrét találkozási pontok a teendőket illetően; és végül ezzel a DC nem kockáztatja-e, hogy jellegét veszítve elsatnyul. Abból a meggyőződésből indultam ki: nem jó, hogy az olasz demokrácia fenntartó pillére egyedül a pártom legyen. Harminc éve kormányozzuk az országot. Szükségállapotban kormányozzuk, mert soha nem volt reális lehetőség a cserére (a kormányzásban) az intézményi és nemzetközi rendszer felborulása nélkül... Tudom, pártomból sokaknak ez a szükségállapot alibi a lustaságra és a hatalom személyes használatára. De-

²¹ Moro 1978. február 18-án a következőket mondotta: „De Gasperi... mindnyájunknak ajánlotta, hogy minden kapcsolatunkban, a (parlament) ülés-teremben, vagy a folyosón kommunista kollégáinkkal legyünk tartózkodók, fogjuk vissza magunkat.” (*L'intelligenza e gli avvenimenti*. 386.)

²² Scalfari 1978. október 14-én (Moro kérésére, hogy a beszélgetést ne azonnal használja föl) hozta nyilvánosságra az interjút.

mokráciánk mindaddig sánta, amíg a szükségállapot fennmarad, amíg csak a kereszténydemokráciáé a kormányzati szerep. Oly módon kell tevékenykednünk, hogy a DC-nek legyenek reális kormányzási alternatívái.

Nem a mi hibánk, ha eddig a PCI nem lett reális alternatívája a DC-nek. Nagyrészt a kommunistáké a felelősség, mert csak nagyon későn vették tudomásul, mekkora árat kell fizetniük a helyzet orvoslására elvégzendő revízióért. De nem az (olasz) kommunisták hibája az, hogy Európa Jalta óta máig két, szembenálló területre volt felosztva. Az olasz kommunisták a legérdekeltőbbek a béke és a nemzetközi enyhülés politikájában, mert csak akkor mozoghatnak, ha béke és enyhülés van. Azt hiszem, ez érvényes Kelet-Európa több országára, érvényes Lengyelországra, Magyarországra, Csehszlovákiára. Egy dologban biztosak lehetünk: az enyhülési politikának a PCI-nél, saját érdekénél fogva, nincs jobb szövetségese... És mi a DC „egoisztikus” érdeke, hogy ne legyen többé az olasz demokrácia lényegi tartópillére? Részemről világosan látok ebben. Ha így folytatjuk, ez a társadalom felbomlik, a politikailag meg nem oldott társadalmi feszültségek az anarchikus felkelés, a szétesés útjára visznek. És ha ez bekövetkezik, továbbra is egyedül fogunk kormányozni, de az ország felbomlását fogjuk kormányozni. És vele együtt elsüllyedünk. Íme, a DC „egoisztikus” érdeke. Jogomban áll, hogy megértessem magam, amikor megállapítom, elő akarjuk készíteni a DC reális alternatíváját.

... Mi már nem vagyunk azon a fokon, hogy egyedül „tartsuk” az országot ilyen feltételek között. Nagy nemzeti szolidaritásra van szükség. Tudom, hogy Berlinguer azt gondolja és mondja: az olasz (politikai) életnek ebben a szakaszában lehetetlenség egyik vagy másik nagy politikai erőnek ellenzékben lennie. Ezen a ponton gondolataink abszolút megegyeznek. Hozzáteszem: lehetetlen az is, hogy a szocialisták is ellenzékben legyenek. Ez a három párt ugyanarra a láncrea van felfűzve... Aggódnunk kell azért, hogy a PCI ebben a hosszú, a kormányzás felé tartó menetben ne gyengüljön meg nagyon, de főleg azért is aggódnunk kell, hogy a DC ne gyengüljön meg túlzottan... Csak azután, hogy együtt kormányoztunk, és mindegyikünk bebizonyította

az ország előtt a felelősségét és a képességeit, megnyílhat a harmadik fázis, a kormányváltkozás szakasza...”²³

Moro így gondolta el az olasz demokráciát, amelyet jelző nélküli értelemben minősíthetünk polgárinak, néppárti jellegűnek, s nem a DC elődjének megfelelő 1919-es katolikus konzervatív néppártinak. Az olasz nép pártján álló többségi demokráciáról van szó, amely „senkit sem zár ki”. Moro a Scalfarival folytatott beszélgetésében kijelentette, nem a *történelmi kompromisszum* terminusaiban gondolja a demokrácia fejlődési folyamatának bevégzését, a fejlődés általa észlelt szakaszai nem a két nagy párt mechanikus összeölelkezését, összeborulását jövendölik. A közösen megoldandó feladatok együttműködő, konfrontálódó és alternatívákban alakuló demokratikus gyakorlatot követelnek. Egyes vélekedések szerint felfogása ebben a vonatkozásban a PCI erejének felőrlésére is irányulhatott, de ellenfelei ebben a formában sem voltak hajlandók elfogadni a kommunistákkal való együttműködést.

Moro a demokrácián tulajdonképpen mindig ugyanazt értette, amit ebben a beszélgetésben fejtegetett: olyan rendszert, amelyben mindenkinek, a nép minden csoportosulásának, a képviselőket kifejező formáknak, pártoknak és más szerveződéseknek, minden konstruktív társadalmi erőnek helye van. Nem ismerünk más olyan dokumentumot, amely még a kereszténydemokrata vezető foglyul ejtése előtt keletkezett volna, ezért a *Repubblica* közlését politikai filozófiája summázott összefoglalásának tekinthetjük.

Az olasz történelmi szakirodalomban széles körben tárgyalják Morónak az Egyesült Államokban külügyminiszterként tett látogatását Leone köztársasági elnök kíséretében, 1974-ben. Találkozott Henry Kissingerrel, akivel nem értett szót a PCI-vel való kormányzati együttműködés ügyében; az amerikai nemzetbiztonsági főtanácsadó ellenzett mindenféle tervet a kommunisták kormányzati részvételéről. De köztudottak voltak Berlinguer nem kevésbé elkeseredett vitái a moszkvai vezetőkkel is a politikai pluralizmusról, az eurokommunizmusról, a PCI

²³ A beszélgetés teljes szövegét lásd *La Repubblica*, 1978. október 14.

önálló nemzetközi vonaláról. Amennyiben ezek sikert aratnak, Moszkvának a kommunista világmozgalmat irányító központi szerepe sérül, amibe a szovjet vezetők nem törődhetek bele. A többségi álláspont szerint Moszkva nem támogatta Berlinguer politikáját. (Más vélemények szerint Moszkva elfogadhatta a PCI vonalát, ha az Nyugaton kedvez a politikájának.) Ilyen kedvezőtlen külpolitikai környezetben vajon mire juthatott volna a DC-PCI összefogás?

Mindemellett Moro irányvonala, illetve az olasz külpolitika a közel-keleti térségben, a mediterrán medencében ugyancsak számos érdeket sértett. Az olasz külpolitika angol, francia, nyugatnémet és izraeli, vagy éppen arab érdekekbe ütközött, mert az összes, egymással rivális arab entitást az egyébként hatékony olasz külpolitika nem vonzhatta magához. A Földközi-tenger stratégiai vonalain ugyanakkor ádáz viaskodás folyt közvetlenül a nagyhatalmak és szövetségeseik között, mindkét oldalról árgus szemekkel, titkosszolgálati eszközökkel is figyelték egymás mozdulatait. A titkosszolgálatoknak pedig mindezen okoknál fogva egyik fő operatív terepe Itália. Az itáliai politikai helyzet befolyásolásában maguk is részt vállaltak, nem volt mindegy számukra, melyik politikai oldal, illetve milyen politikai konstrukció kerekedik felül a bonyolult belpolitikai küzdelmekben. Dolgukat egyáltalán nem nehezítette meg a különböző színezetű és célrendszerű olasz szélsőséges mozgalmak, terrorbandák által teremtett kaotikus szituáció. A titkosszolgálatok azután megtalálták kapcsolódási pontjaikat a szélsőséges terrorista csoportokhoz, és Moro sorsa fölött ezzel bezárult a kör.

*

A parlamenti vizsgálóbizottságok meghallgatásainak anyagai, más érdekleges hatósági eljárások tanulságai, oknyomozó újságírók könyvei részletezik a Moro-ügy összefüggéseit, bár nem nevezik meg konkrét bizonyítékok alapján a politikus és államférfi halálának felelőseit. A 20. századi Olaszország legvéresebb politikai bűnténye – a kíséret lemészárlása, majd Moro meggyil-

kolása – minden jel szerint részletesen kidolgozott forgatókönyv alapján zajlott le a merénylet elkövetésétől Moro holttestének elhelyezéséig. 1978. március 16-tól, a Via Fani helyszínén eldördülő lövésektől május 9-ig, a holttestemet szállító Renault-4 típusú kocsni leparkolásáig (Via Caetanin a belvárosban, közel a DC és a PCI székházához) az egyedüli cél Moro politikájának ellehetetlenítése volt, politikai vonalának kiiktatása az olasz közéletből. A forgatókönyvet igazoló első tétel: március 16-án reggel kilenc óra előtt a Radio Città Futura bemondója, Renzo Rossellini – a neves filmrendező fia, a terroristákkal kapcsolatban levő barátnőjétől fél füllel hallott értesülésére hagyatkozva – bejelenti: „Morót talán el fogják rabolni”. Pár perc múlva a Via Fanin mintegy több tucat töltényhüvely és öt hulla a bizonyosság, hogy a bejelentés nem légből kapott információból származott, ám a nyomozók nem vizsgálták Rossellinit és forrásait.²⁴ A forgatókönyv zárójelenete pedig a következő: egy házaspár a Via Caetanin sétálgatott délidőben. Először felfigyeltek négy tökéletesen tiszta és vasalt overállba öltözött dolgozónak lát szó, de egyáltalán nem munkások benyomását keltő emberre, akik ott tébláboltak és várakoztak: majd hirtelen megjelent egy föltűnően öltözött fiatal lány virágcsokorral, a csokrot átadta egy negyven év körüli úrnak, és távozott. A házaspár szerint mintha olyan értelmű jelzést adtak volna valakiknek, hogy a Moro-művelet befejeződött. Mindez 12 és 13 óra között történt, előzőleg a Vörös Brigádok már telefonon jelezték a rendőrségnek, hogy a halott Morót pontosan hol találhatják meg. Innentől számítva azután a különböző rendőrségi jelentések, szemtanúi beszámolók eltérően írják le a dolgok időbeli lefolyását: ki mikor, mit látott, mikor érkezett helyszínre a rendőrség, milyen jelentéseket fogalmaztak a szakértők stb.

A további ellentmondások a következők: az elfogott brigádosok későbbi vallomása szerint fél hétkor lötték agyon Morót, a kórboncnok viszont azt állapította meg, hogy kilenc és tíz óra között állt be a halál. Ezt erősítette meg a holttestnek utolsó kenetet feladó Damiano atya (a közeli Gesú templomból, Piazza

²⁴ Lásd erről és az események sok más furcsaságáról írásomat „A Moro-ügy 38 év után” címmel. *Élet és irodalom*, 2016. március 18.

del Gesú, tözsomszédságban a DC székházával), aki szerint a holttest még nem merevedett meg. A Renault parkoltatása a Via Caetanin rendkívül homályos dolog, mert ha igaz lenne – amint a vallomást tevő terroristák állították –, hogy Morót fél hétkor lötték agyon, akkor már negyed nyolc és fél nyolc körül a helyszínen kellett lennie az autónak. Az pedig elképzelhetetlen, hogy a forgalmas belvárosban senki ne vette volna észre déli 12-13 óráig a gépkocsiban különben látható szokatlan „csomagot”, ami állítások szerint le volt takarva, frissen bevérezve, sőt szállítás közben a takaró is elmozdulhatott. Nem beszélve arról, hogy az érkező Renault parkolását segítőtársak biztosították. Kérdés az is, hogy az overállosok mikor értek oda és mit csináltak, mit láttak mindebből, ha egyáltalán akartak látni valamit is. A kérdéseket feltevő oknyomozók arra következtettek, hogy Morót a Via Caetanin lakó Igor Markevitch nevű karmester, szovjet állampolgár és régi háborús múltú kettős ügynök lakásához kapcsolható tetthelyen végezték ki, és alagúton csempészhették a gépkocsiba. (Markevitch barátságban és rokonságban állt Hubert Howard angol-amerikai állampolgárral, aki a háború óta titkosszolgálati hírszerző volt; mindketten egy-egy Caetani-lányt, két unokatestvért vettek feleségül.) A vallomások eltéréseiből, a szereplők cselekvésének időeltolódásaiból arra jutnak a Moro-ügy elemzői, hogy az utolsó pillanatokig megvolt Moro életben tartásának az esélye, de végül „politikai szinten” másként döntöttek.²⁵ A feltevést indokolja az a hallatlanul különös telefonhívás, amelyet Francesco Cossiga belügyminiszter május 9-én reggel kapott Markus Wolftól, az NDK titkosszolgálatának (Stasi) vezetőjétől: Wolf azt mondta Cossigának, hogy Moro a Moszad közbenjárására ki fog szabadulni. Cossigát az is megnyugtatta, hogy Fulvio Martini admirális, olasz titkosszolgálati főnök aznap reggel repülőre szállt Belgrád felé, Titóval tárgyalt volna a Jugoszláviában fogva tartott RAF-terroristák (RAF=Vörös Hadsereg Frakció) és Moro kicserélése ügyében. Emellett a Vatikán – a Moro sorsát szíven viselő VI. Pál – óriási összegű váltságdíjat ajánlott fel a Vörös Brigádoknak. Az

²⁵ Vö. Alessandro FORLANI: *La zona franca, Castelveccchi Rx*. Roma, 2013. 262–267.

olasz politikai élet több vezetője szintén lépéseket tett Moro kiszabadítása érdekében, ám hiába. Szinte hemzsegnek a színen az egyáltalában nem köztiszteletnek örvendő kis kaliberű bűnözők és nagy kaliberű maffiózók, vagy például a rettegett terrorista Carlos, akik mind valamiképp mozgolódtak Moro kiszabadítása vagy ellenkezőleg, megöletése céljából. Alessandro Forlani újságíró szerint olasz belügyi kommandósok, ismerve a Vörös Brigádok rejtekhelyét, készen álltak Moro kiszabadításának akciójára, de a katonai rajtaütést az utolsó pillanatban – minden bizonnyal a nemzetközi kontextusra tekintettel levő kormányzati döntéssel – lefűjták. Számos más, a különböző titkosszolgálatokhoz vezető talány egészítheti ki ezt a hipotetikus sort: az amerikai Steve Pieczenik (Cossiga válságkezelő stábjának Amerikából rendelkezésre bocsátott tagja, Kissinger korábbi tanácsadója) szélében-hosszában nyilatkozta, hogy Morónak meg kellett halnia. Vagy vegyük Fjodor Szergej Szokolovot, a KGB ügynökét, aki mint ösztöndíjas kutató 1977-ben eljárt Moro egyetemi előadásaira, de jobbára a politikus mozgásait, a közlekedését és a szokásait tanulmányozta. Egy másik KGB-ügynök, bizonyos Dario (alias Giorgio Conforto) lányának otthona lett a bujkáló két terrorista, Valerio Morucci és Adriana Faranda szálláshelye, ahol megtalálták a Morót kivégző Skorpion márkájú géppisztolyt. De beszélhetnénk palesztinokról, az olasz politika változásait elutasító olasz titkosszolgálatok deviáns részlegeiről, katonai vezető tisztek puccsista összeesküvéseiről, a kettős ügynök hírében álló P2 szabadkőműves páholy vezetőjéről, Licio Gelliről. A P2 listáján megtalálható minden főtiszt neve, aki a nyomozásokat irányította, koordinálta és szándékosan összekutyulta, hozzátevé „megírt” részüket a merénylet forgatókönyvéhez, a merénylet körülményeihez, a nyomozások megrendezett hiányosságaihoz, a leleplezések akadályozásához vagy egyenesen az eltussolásukhoz.²⁶

²⁶ Részletesen lásd A. FORLANI: I. m., valamint Ferdinando IMPOSIMATO–Sandro PROVVISIATO: *Doveva morire*. Chiarelettere editore, Milano, 2008. – F. Imposimato vizsgálóbíró a Moro-ügy, a szervezett bűnözés és a terrorizmus vonalán végzett nyomozásokat; interjúkönyvének címe: *Meg kellett halnia* – már mint Morónak.

Az oknyomozó leírások, a különböző feltételezések, de az igazolt tények is bizonyítják, hogy a kommunisták kormányra kerülésétől félők Moróra az „áldozati bárány”²⁷ szerepét osztották, csak a rendező elmék megnevezése nem történt még meg.

²⁷ A kifejezést Giuseppe Vacca használja: *Il riformismo italiano*. Fazi Editore, Roma, 2006. 22.

A megnyitott határátkelő, NDK-s menekültek egy Wartburg 353W gyártmányú gépkocsiban
(1989. szeptember 10.)

Fotó: Fortepan. Eredeti: Urbán Tamás